

Nové podoby sexuality, občianstva, noriem a reprodukcie: svet a Slovensko¹

Gabriel Bianchi²

Ústav výskumu sociálnej komunikácie SAV, Bratislava

New Shapes of Sexuality, Citizenship, Norms and Reproduction: The World and Slovakia. During the rapid social change period from totalitarian to globalized-capitalist society, intimacy and sexuality are undergoing a process of de-tabooing, particularization, and emancipation from social institutions to which they were bound. Sexuality and intimacy enter the social and political arena with new ambitions and requirements, thus articulating requests for intimate and sexual citizenship of various minorities. The overall political environment is, however, characterized by ignorance of these topics by political elites, sexuality moreover becomes a political commodity. The risks of underestimating importance of sexuality is highlighted by the direct link of sexuality to reproduction. The study focuses on global trends in the (r)evolution of sexuality and its contradictions, transformation of norms related to sexuality, emergence of new concepts concerning sexuality and citizenship. After a critical analysis of the current reflection of sexual health in Slovakia it offers suggestions of necessary conditions for a positive transformation of sexual health in Slovakia. *Sociológia* 2013, Vol. 45 (No. 1: 5-26)

Key words: *Democracy; intimacy; sexuality; reproduction; politics*

Motto:

„Terén sexuality sa posúva z okraja politického záujmu do jeho úplného stredu“. (*Weeks 2007: XIV*)

Úvod

Sexualita a intimita sú dimenzie individuálnej a spoločenskej reality, v ktorej sa normatívny a legislatívny priestor formuje – až na malé výnimky – nie na základe názorov a intervencií politických elít, ale na základe postupne sa vyvíjajúcej reality; politické elity a legislatíva takmer vždy iba reagujú na tento vývoj. Ako píše Jeffrey Weeks: „Tieto zmeny nie sú vedené politickými elitami, ale posunmi zospodu... Vlády prirodzene musia reagovať, ale je samozrejmé, že tak robia rôzne v závislosti od politických tradícií, prevažujúcich kultúrnych síl, povahy politických inštitúcií, aktuálnej politickej situácie ktorá zväčša tlačí niektoré otázky do popredia, ako aj v závislosti od tlakov odspodu – či už proti zmenám od konzervatívnych alebo fundamentalistických síl, alebo za zmeny od radikálnych sociálnych hnutí. Celkovo teda platí, že zákonodarcovia uprednostňujú sledovanie trendov vo

---

¹ Pôvodný text tejto štúdie vznikol s podporou projektu „Globálne a lokálne procesy na Slovensku: rozvoj spoločenských inovácií v podmienkach internacionalizácie Európskej únie (CESIUK)“ Európskeho fondu regionálneho rozvoja, v rámci Operačného programu Výskum a vývoj, opatrenie 4.1 "Podpora sietí excelentných pracovísk výskumu a vývoja ako pilierov rozvoja regiónu v Bratislavskom kraji" a do publikačnej podoby bol spracovaný s podporou projektu VEGA 2/0015/12.

² Korešpondencia: Doc. PhDr. Gabriel Bianchi, CSc., Ústav výskumu sociálnej komunikácie SAV, Klemensova 19, 813 64 Bratislava, Slovenská republika. Tel: 02 5477 5683, e-mail: bianchi@savba.sk

verejnej mienke a meniacej sa sociálnej geografii, namiesto toho, aby viedli tieto procesy“. (Weeks 2007: 165) Tento typ dynamiky amplifikuje význam teoretickej reflexie sexuality a intimity na úrovni sociológie, sociálnej psychológie, politológie a filozofie. Preto sa v tejto štúdií pokúšame o prezentovanie dimenzií a interakcií v teoretickej aréne, kde sa reflektuje sexualita v jej spoločenských dimenziách. Nakoľko však teoretická reflexia môže ovplyvniť prognózy optimalizácie sexuality z hľadiska sexuálneho zdravia, je otvorená otázka. Nateraz platí, že čelíme naliehavej potrebe (1) maximálnej senzitivity voči tomu, čo sa deje „dole“, a (2) identifikovania katalyzátorov produktívnej deliberácie medzi verejnosťou a politickými elitami.

Nové podoby sexuality

Jeffrey Weeks (2007) považuje rok 1945 za vhodný historický medzník pre začiatok epochy, v ktorej má zmysel skúmať intimitu a sexualitu, pokiaľ chceme dosiahnuť dostatočne produktívne poznanie pre akékoľvek extrapolácie do budúcnosti. Rok 1945 je vlastne rokom zrodu sociálneho štátu (welfare state), ktorý viedol k zásadnej zmene postojov k osobnému životu a k sexualite. Je to súčasne symbolický začiatok populačnej explózie – generácie „baby boomers“, ktorá vytvára/la hodnotový rámec sveta, v ktorom žijeme. Obdobie 1960 – 1990 je obdobím veľkého prechodu – nielen v sexualite, ale aj rodovej dimenzii. Kľúčovými faktormi boli antikoncepcná pilulka a možnosť oddelenia sexuality od reprodukcie. Boli však sprevádzané ďalšími významnými posunmi: (1) Demokratizácia a „informalizácia“ osobných vzťahov, v ktorých dochádza k spomenutej „emancipácii“ sexu od reprodukcie, sexuálnych vzťahov od manželstva a manželstva od rodičovstva. (2) Vývoj uvedomelej sexuálnej agencie (vo význame Donalda Davidsona ako schopnosti sociálnych aktérov robiť nezávislé rozhodnutia), a to najmä u žien, lesbičiek a gejov. (3) Zmena hraníc medzi verejným a súkromným (bližšie pozri Bianchi, 2003) vedúca k permissívnym legislatívnym zmenám, ale aj angažovaniu sa v opozícii – napr. feministické iniciatívy proti násiliu a pornografii, nové problémy s deťmi a mládežou – najmä sexuálna agresia a násilie medzi mladými ľuďmi. (Pozri Krahe a kol., 2007; Powell, 2010) (4) Zvýšená prítomnosť aj reflexia rizika – najvypuklejšie ilustrované problematikou HIV/AIDS. Dynamika v týchto štyroch oblastiach prebieha, prirodzene, na pozadí univerzálnejších trendov – najmä konzumerizmu, globalizácie a informatizácie/internetizácie, ktoré ju akcelerujú a amplifikujú. Weeks hodnotí tento vývoj ako vývoj, ktorý jednoznačne smeruje k liberalizácii, sekularizácii a nárastu agencie. Napokon aj Svetová zdravotnícka organizácia (WHO) sa prezentuje definíciami sexuality a sexuálneho zdravia, ktoré pôsobia veľmi liberálne – reprodukcia je v nich konceptualizovaná ako

podmnožina sexuality (a nie naopak), opiera sa o ľudsko-právny základ a požiadavka úcty a pozitívneho prístupu je symbolickou poistkou pred diskrimináciou a represívnosťou sexuálnej rôznorodosti:

Sexualita je centrálnym aspektom ľudského bytia počas celého života jednotlivca a zahŕňa pohlavie, rodovú identitu a rodové roly, sexuálnu orientáciu, erotiku, pôžitok, intímnosť a reprodukciu...

... Sexuálne zdravie vyžaduje, aby sa k sexualite a sexuálnym vzťahom pristupovalo pozitívne a s úctou a aby mal človek možnosť viesť uspokojujúci a bezpečný sexuálny život bez nátlaku, diskriminácie a násilia. Dosiahnutie a udržiavanie sexuálneho zdravia vyžaduje rešpektovanie, ochraňovanie a napĺňanie sexuálnych práv všetkých ľudí (World Health Organization 2006; zvyraznenie autora).

Liberalizácia sexuality evidentne nie je jednoduchý proces a už vôbec nie na globálnej úrovni. A aj v západnom svete, ktorý v tomto smere prevažne „vedie“, sa v súčasnosti situácia komplikuje tým, že (ako ukážeme ďalej), dnešná doba je už dobou postsekulárnej spoločnosti, v ktorej sa spätne posilňuje vplyv tradičných hodnôt, ktoré ustupovali celé desaťročia modernizačným trendom.

Okrem spomenutých vplyvov, ktoré transformujú intimitu a sexualitu viacmenej plošne a jednosmerne, existujú trendy, ktorých účinok je primárne diferencujúci. V tomto zmysle Jeffrey Weeks (2007) hovorí o troch **dimenziách diverzity** (životné štýly; etnicita, rasa a náboženstvo; životná cesta/vek), ktorá charakterizuje súčasnú dobu a sexualitu/intimitu v nej. Životný štýl sa v dobe neskorej modernity stal predmetom výberu, vrátane všetkých dimenzií sexuality a intimity – sexuálnej identity, sexuálnej orientácie, veku a spôsobu reprodukcie, typu rodinného či partnerského zväzku, typu bývania atď. Etnická, rasová a náboženská emancipácia a diverzita rozdeľuje kultúru vertikálne a diverzita životnej cesty rozdeľuje spoločnosť vekovo/horizontálne. Okrem toho, že sa mení demografická skladba obyvateľstva, menia sa hraničné veky pre začiatok a koniec sexuálneho života, reprodukčný vek sa výrazne posúva nahor a vymedzenie tradičných siedmich životných období (detstvo, adolescencia, raná dospelosť, manželstvo, rodičovstvo, odpočinok/dôchodok, staroba) sa spochybňuje. Pod vplyvom rôzne hodnotovo motivovaných politík sa prijíma legislatíva, ktorá určuje kontroverzné vekové hranice pre rôzne nežiaduce aj žiaduce aktivity a tým „trhá“ jednotlivca (najmä v období dospievania) do nezlučiteľných vekových kohort: trestná zodpovednosť je u nás od 14 rokov (vo Veľkej Británii napr. už od 8 rokov), povolený sex je od 15 rokov (vo Veľkej Británii 16 rokov, ale v osobitných prípadoch aj 15, 14, či aj menej rokov), fajčiť, piť alkohol, sobášť sa a voliť sa smie od 18 rokov (vo Veľkej Británii 16, 18, 16, 18 rokov), nárok na minimálnu mzdu je až od 22 rokov (Veľká Británia) atď.

Najfrekvencovanejšími metaforami sexuality a sexuálnej identity sú v súčasnosti pojmy ako *objavenie (sa)*, *konštrukcia*, *stelesnenie*, *sociálna prax*, *fikcia*, *naratívy*, *roly*, *skripty*, *výkon* – teda všetko veličiny, v ktorých má sebautváranie rozhodujúci význam. Napriek mnohým pozitívnym dôsledkom takejto otvárajúcej sa transformácie sexuality to vedie Weeksa (2007: 127 a n.) k oprávnenej kritike nového individualizmu, keďže:

- (1) *Nové podoby sexuality sa prispôsobujú prevažujúcej mentalite manažérskej kolonizácie súkromného každodenného života, erotika je manipulovaná výkonovou optikou (fordistická sexualita), imaginatívnosť je vytláčaná „trhovou ponukou“, taylorizácii (segmentácii) sexuality sa darí vďaka dominancii konzumnosti a kapitalistické hodnoty prenikajú hlboko do intímneho života a kolonizujú intersubjektívne procesy a nevyhnutne pretvárajú svet sexuality. Partnerské vzťahy sa definujú na kontraktovej platforme (predsvadobné zmluvy), zoznamovanie prechádza na princíp seba-reklamy prostredníctvom marketingu vzťahových hodnôt. Prebieha akási komplexná komercializácia intímneho života. Čo je však naozaj zarážajúce, je skutočnosť, že kritika tohto vývoja prichádza súbežne z ľavicového aj z pravicového (konzervatívneho) politického krídla.*
- (2) *Individualizmus stojí na rozpustení ľudských vzťahov – nahrádzanie autentických, reflektívnych subjektív narcisistickými a hedonistickými hodnotami. Súkromný život je v prvom rade zdrojom pohodlia a pôžitku – je to priestor emočnej izolácie, v ktorej majetok/vlastníctvo nahrádzajú emočné vzťahy.*

Ľudské vzťahy však majú aj iné ohrozenie; toto pramení v procese, ktorý je reakciou na individualizáciu a Sennett (1986) ho nazýva *ideológiou intimity*, ktorá „*transmutuje politické kategórie do psychologických kategórií*“. (Sennett 1986: 259) Ukazuje na negatívne dôsledky tlaku na zdieľanú identitu, z ktorého vzniká skupinová konformita a očakávanie maximalizácie intimity. Richard Sennett nastavuje radikálnu optiku súčasnému obsahu intimity. Politicky interpretuje premeny, ktorými intimita prešla za ostatných viac ako sto rokov. Sennett identifikuje tri vládnuce princípy súčasnosti vo vzťahu ku konceptu intimity:

- presvedčenie, že blízkosť medzi osobami predstavuje morálne dobro;
- aspiráciu na vývoj individuálnej osobnosti prostredníctvom zažívania blízkosti a tepla s druhými;
- mýtus, že pôvod všetkého zla v spoločnosti možno lokalizovať do impersonalizácie, odcudzenia a chladu v medziľudských vzťahoch.

Suma týchto troch princíпов vytvára Sennettom kritizovanú ideológiu intimity.

Domnievame sa, že medzi – na jednej strane – procesmi liberalizácie sexuality a intimity a – na druhej strane – amplifikáciou významu intimity, prebiehajú synergické procesy, ktorých efektom sú turbulentné zmeny

v ľudskom prežívaní – či už vo vzťahu človeka k sebe samému, alebo vo vzťahoch k druhým³. Preto Weeks oprávnenne konštatuje, že v prevažujúcej neoliberalnej atmosfére západného sveta sú jednotlivci „nútení žiť v *ilúzii slobody*, zatiaľ čo v realite sú zviazaní zlatými povrazmi neskorého kapitalizmu; emočná cena, ktorú platíme za globalizáciu, neo-liberalizmus a nutkavý konzumerizmus, je vysoká a naše úsilie o individualitu a autonómnosť je iluzórne a skôr tragicky sebaobránné.“ (Weeks tamže)

Nové kontradikcie sexuality, roly žien a reflexívna sexualita (politický lesbizmus)

Pre lepšiu prehľadnosť možno celú revolučnú zmenu v oblasti sexuality a intimity rozčleniť do viacerých podoblastí, ktoré majú do veľkej miery svoj vlastný „život“ – mnohé z nich sú samostatnými politickými agendami, majú svoje špecifické diskurzy a každá z nich stelesňuje špecifický presah do iných spoločenských tém. Weeks (2007: 7 a n.) menuje nasledujúce podoblasti: revolúcia v rode, transformácia intimity, pluralizácia rodín, rozšírenie reprodukčných práv (právo nemať dieťa a techniky umelej reprodukcie), coming-out homosexuality, uznanie sexuálnej diverzity (žijeme v dobe tzv. polymorfnnej neperveznosti – postupného spochybňovania všetkého, čo sa ešte nedávno považovalo za zvrátené), explózia sexuálnych diskurzov a sexuálnych príbehov/naratívov, pomenovanie a odkrytie sexuálneho násillia a zneužívania a expanzia sexuálneho/intímneho občianstva. Weeksov zoznam však zďaleka nie je vyčerpávajúci – chýbajú v ňom také závažné dimenzie ako pornografia, prostitúcia či povinná sexuálna výchova v škole.

Paralelne s revolučnými zmenami sa, prirodzene, rozvíjajú reakcie, ako sú napríklad neústupčivosť základných rodových rozdielov, pretrvávajúca inštitucionalizácia heterosexuality (ako väčšinovej sexuality, presnejšie sexuality väčšiny v demokratickom svete, kde je zvykom, že väčšina sa menšina prispôsobuje a podriaďuje), strach z inakosti a pokračujúce hry s mocou v priestore, kde sa zviditeľňuje rasa, etnicita, sociálna trieda, vek, sexualita atď., komercionalizácia erotiky, strach zo sexuálnych chorôb, nárast fundamentalizmu a realita kultúrnych vojen⁴.

Ak na existujúce kontradikcie sexuality nahliadneme z psychologickkej perspektívy, potom za najdramatickejšie výzvy pre jednotlivca možno považovať voľnosť výberu v sexuálnych vzťahoch, posuny vo význame

³ Michel Maffesoli (2012) na vystihnutie tejto dynamiky používa pojem extimita (zavedený Jacquesom Lacanom a rozpracovaný Sergeom Tisseronom) a diskutuje o tom, ako sa „intímne mení na extímne“ – napríklad v kontexte tribálnych identifikácií a skupinového narcizmu.

⁴ Ak väčšina z uvedených podoblastí revolučných zmien v sexualite a intimite má v krajinách západnej Európy a severnej Ameriky svoju rozvinutú „fenomenológiu“, v našich podmienkach je ich rozvinutie síce viac či menej naznačené, ale zďaleka nie rozvinuté. Zato druhá – reaktívna – časť zoznamu u nás hypertrofuje aj na týchto naznačených, nesmelých, (r)evolučných posunoch v smere autentickej liberalizácie sexuality.

mužskosti a ženskosti, nové subjektivity, napätia medzi generáciami a technologické riešenia sexuálnych problémov (viagra, asistovaná reprodukcia atď.). Diverzita, ktorá ako taká nadobúda hodnotovú dimenziu dobra/žiaducnosti, ešte viac zvyšuje napätie voči pretrvávajúcej homofóbii, rasizmu, viere, náboženstvám a rodovému konzervativizmu. A najexponovanejším subjektom v tejto veľkej spoločenskej transformácii sú emancipované mladé ženy – či už spontánne alebo na základe stotožnenia sa s nejakou viac či menej radikálnou ideológiou. Ich reakcie pri stretnutí sa s mocou v kontexte rodovej nerovnosti je možné klasifikovať, podobne ako v klasickej teórii konfliktu, do troch zmysluplných kategórií, ktoré bližšie analyzuje Sue Lees: rezistencia, rezignácia a vyhýbanie sa. (Lees 1993) Za každou z týchto stratégií je reálne konanie, ktoré mladé ženy v súčasnosti používajú na vyrovnanie sa s podceňovaním, marginalizovaním, segregovaním, využívaním, zneužívaním až násilím.

Rezistencia môže byť priama, ako napríklad v americkom ženskom hnutí z počiatku 90. rokov Riot Grrls („Výtržníčky“), alebo môže mať podobu symbolickej transformácie – príkladom je švédske hnutie Cunt Club („Klub píč“), ktoré vzniklo v reakcii na to, keď bol vo verejnom diskurze mužským odborárskym predákom zneužitý vulgarizmus na označenie istej ženskej politickej platformy; ten istý vulgarizmus si ženy zvolili za nástroj obranného útoku. **Rezignácia** znamená vzdať sa, prispôbiť sa rodovému „poriadku“ a byť konformnými – takéto mladé ženy vlastne obraňujú svojich mladých mužov tým, že si osvoja postoj, v ktorom sa na správanie mladých mužov nazerá ako na čosi prirodzené a svoju vlastnú sebareflexiu nechajú ovládať „mužom v ich hlavách“. Treťou stratégiou je **vyhýbanie sa** – bagatelizáciou vlastnej sexuality a vyhýbaním sa sexuálnym výzvam mladých mužov si niektoré mladé ženy dokážu udržať svoju sebaúctu, avšak za cenu toho, že si navodzujú fobický stav vo vzťahu k referenčnému pohlaviu. Predsa len však zrejme existuje ešte jedna podoba reakcie – najradikálnejšia a najesenciálnejšia, keďže sa dotýka samotnej „substancie“ sexuality a sexuálnej identity. Camila Kolmová tento postoj nazýva **hyperreflexívnosť voči telu, identite a spoločnosti**. Kolmová (2003) uskutočnila empirickú sondy do špecifickej minority mladých žien, ktoré sa aktívne rozhodli pre život so ženou na základe uvedomenia si, že v súčasnom svete je takmer nemožné žiť v zmysle rovnosti v heterosexuálnom vzťahu. Interviewovala deväť žien vo veku medzi 22 a 28 rokov, ktoré sa aktívne vzdali heterosexuálnych vzťahov. Ukázala, že primárny bol vo voľbe tohto – povedané terminológiou Jeffreyho Weeksa – životného štýlu ich politický názor; sexuálna túžba, rozkoš a telesnosť sa stali sekundárnymi. Ako vraví jedna participantka z Kolmovej štúdie: „*Ja primárne nie som lesba, primárne som feministka a potom je celkom prirodzené, že som*

sa stala lesbou.“ (Kolm 2003: 213) Štúdia teda ilustruje, ako vedomé (politické) úsilie môže vyústiť do niečoho, čo sa zdá byť spontánnou a fyzickou sexualitou. Je to pomerne paradoxný proces a Johannson (2007: 67) sa preto oprávnene pýta: „je teda možné „premyslieť sa“ k novej sexualite?“ Kolmovej účastníčky na seba nenazerajú ako na lesby. Trvajú na tom, že si chcú zachovať svoje právo nebyť kategorizované, označované či uzatvorené do akejkoľvek kategórie. Sú otvorené aj tomu, že by jedného dňa mohli začať žiť s mužom.

Nové podoby občianstva?

„Súčasná sexuálna „režimy“ v jednotlivých regiónoch a krajinách sveta sú determinované napätiami medzi tradíciou a modernitou, národnými charakteristikami a globálnymi trendmi, sekulárnymi a náboženskými hodnotami, individuálnymi aspiráciami na väčšiu slobodu a kolektívnymi tlakmi smerom ku konformite a sociálnej disciplíne“. (Weeks 2007: 216) Nikto neunikne tomu, aby musel zaujať nejaké stanovisko v tomto labyrinte. Transformácia sexuality a intimity má, samozrejme, v každej krajine svoj špecifický priebeh, ale medzinárodný vplyv je aj v tejto oblasti obrovský. V prvom rade je to globálny trh – vrátane trhu s farmaceutickými produktmi a medicínskymi službami, ale rovnako sú to globálne ideológie a oproti nim stojace globálne advokačné iniciatívy, dnes veľké medzinárodné organizácie ako IPPF, Medzinárodná konferencia OSN o populácii a rozvoji (1994, Káhira), Svetová konferencia žien (1995, Peking a následné podujatia), ktoré v prvom rade vychádzajú z doktríny ľudských práv. Ide aj o diktát ekonomickej prosperity a solventnosti v interakcii s regionálnymi kultúrnymi stereotypmi, ktorých fatálny vplyv na možnosť uplatnenia práv v oblasti sexuality skvelo ilustrovala Sarah Diehl vo svojom filme *Abortion Democracy: Poland/South Africa*. (Interrupčná demokracia: Poľsko/Južná Afrika; Diehl 2008) Ukázala kontrast dvoch krajín s na jednej strane extrémne reštriktívnou a na druhej strane najliberálnejšou interrupčnou politikou; legislatívna podoba však vôbec nič nevytvára o realite interrupcií. V reštriktívnom Poľsku je interrupcia bežnou rutinou, zatiaľ čo v liberálnej Juhoafrickej republike je prístup chudobných černošských žien k interrupciám, najmä z ekonomických dôvodov, prakticky vylúčený.

Na tomto pozadí sa v súčasnej literatúre stále viac presadzujú prístupy, ktoré zviditeľňujú koncept občianstva z určitých „nových“ aspektov – *sexuálne občianstvo* (Evans 1993), *intímne občianstvo* (Plummer 1995; 2003), či *kultúrne občianstvo* (Turner 2001). Ich podrobnú analýzu sme prezentovali na inom mieste (Bianchi 2010; Bianchi – Luha 2010) a tu bude dostatočne pripomenúť aspoň to, že všetky sú zamerané na prekonanie obmedzujúcej marshallovskej (Marshall 1950) konceptualizácie občianskosti troma

kategóriami práv – občianskych, politických a sociálnych⁵. Uvedme za všetky konceptualizáciu intímneho občianstva Kena Plummera: „Intímne občianstvo je: o *kontrole* nad vlastným telom, pocitmi, vzťahmi; o *pristupe* k reprezentáciám, vzťahom, verejným priestorom atď.; o *možnostiach výberu* vlastnej identity či rodovej skúsenosti.“ (Plummer 1995: 151) Inými slovami nám má zaručiť, aby sme mohli plnohodnotne realizovať naše potreby a rozhodnutia týkajúce sa nášho tela, pocitov a vzťahov, aby sme mali zaručený prístup k verejným prostriedkom a aby sme mohli robiť rozhodnutia týkajúce sa našej identity, rodu, erotických pocitov a zážitkov. A dodajme to, o čom Ken Plummer nepíše: intímne občianstvo by mohlo zaručiť aj právo na ochranu intimity tých, ktorí sa nechcú stotožniť s prienikom intimity druhých do verejného priestoru, nemajú záujem „konzumovať“ ich verejne prezentované intímne posolstvá. Inými slovami, v tejto diskusii ide o to, či potrebujeme nový typ práv na to, aby sa mohli realizovať všetky menšinové potreby a životné štýly, ktoré sú neraz protichodné a konfliktné.

V úvahách o právnom usporiadaní vo vzťahu k minoritám je podnetný jedinečný prístup Onory O’Neillovej (1990), ktorá k problému pristupuje z pozície etickej teórie, pričom odvodzuje práva od povinností. O’Neillová hovorí o **komunikačných obligáciách**, ktoré majú všetci, ktorí disponujú nástrojmi verejnej komunikácie. Ich povinnosťou je z tohto pohľadu nechávať znieť hlasy neviditeľných aj viditeľných minorít, tak aby nedochádzalo k tomu, že „sa jazyky vykoreňujú a zabíjajú, kultúrne tradície sa rozptyľujú a vulgarizujú“. (O’Neillová 1990: 167) Koncept komunikačných obligácií nastoľuje otázku o podobe verejného priestoru, otázku u/mlčania menšinových názorov a možnosti participácie. Komunikačné obligácie sú vlastne iba iným pomenovaním zodpovednosti inštitúcií.

V tomto „kaleidoskope“ alternatív paradigmatického uchopovania prebiehajúcej r/evolúcie sexuality a intimity sa žiada venovať priestor aj kritickej koncepcii radikálnej teoreticky politickej a sociálnej teórie Nancy Fraserovej (2007). Aj keď sa Fraserová tematicky orientuje najmä na oblasť rodovej rovnosti a nevenuje sa explicitne sexuálnej emancipácii a liberalizácii, jej trojdimenzionálna teória spravodlivosti je veľkou výzvou pre aplikáciu aj v tejto oblasti. Horúce témy sexuálnej r/evolúcie sú registrované vzťahy osôb rovnakého pohlavia, adopcia detí homosexuálnymi párami, surogátne materstvo, rozhodovanie oboch potenciálnych rodičov o interrupcii a pri všetkých je kontext spravodlivosti veľmi významný.

---

⁵ V právnej teórii existujú v súčasnosti rôzne názory na to, ako kategorizovať ľudské práva. Ak v tzv. prvej generácii sú práva občianske a politické, do druhej sa umiestňujú práva hospodárske, sociálne a kultúrne, tretia generácia sa týka kolektívnych práv vo vzťahu ku globálnym problémom ľudstva. (Bližšie napr. Jankuv 2006) Analýza právneho systému a systému ľudských práv nie je predmetom tejto štúdie; venujeme sa jej iba ako kontextu artikulácie problematiky sexuality a intimity.

Pre Fraserovú „najvšeobecnejším významom spravodlivosti je participačná parita“. (Tamže: 157) Spravodlivosť teda v prvom rade vyžaduje, aby ľudia mali rovnakú možnosť participovať ako rovnoprávne osoby na sociálnom a politickom živote. A tri dimenzie, z ktorých spočíva Fraserovej teória, predstavujú tri typy prekážok participácie. Prvou je ekonomická štruktúra, ktorá mnohým „odopiera zdroje potrebné na dosiahnutie interakcie s druhými v rovnoprávnom postavení (v duchu marxistického akcentu na nespravodlivé rozdeľovanie); v tomto prípade (ľudia) trpia nespravodlivosťou v rozdeľovaní či nerovnomerným rozdeľovaním“. Druhou prekážkou participácie sú „inštitucionalizované hierarchie kultúrnych hodnôt, ktoré im upierajú náležité postavenie v spoločnosti“; v tomto prípade ľudia trpia „statusovou nerovnosťou či neuznaním“⁶. (Tamže: 157) Treťou dimenziou teórie spravodlivosti Nancy Fraserovej je dimenzia politická – „politické v tomto zmysle predstavuje scénu, na ktorej sa odohrávajú boje o rozdeľovanie a uznanie. Politická dimenzia spravodlivosti ustanovuje kritériá sociálnej príslušnosti, teda určuje, kto je chápaný ako člen. Tým špecifikuje dosah ďalších dimenzií, pretože nám hovorí, kto je zahrnutý a kto vylúčený z okruhu tých, ktorých sa týka spravodlivé rozdeľovanie a recipročné uznanie“. (Fraser 2007: 159)

Aj keď môžeme vo vzťahu k sexualite a intimite pomenovať, ako ekonomické štruktúry/rozvrstvenie v spoločnosti bránia spravodlivosti⁷, je zjavné, že ak by sme Fraserovej teóriu spravodlivosti aplikovali na sexualitu a intimitu, ide primárne o statusovú rovnosť a uznanie a účasť na politickom rozhodovaní. Čiu rovnosť, uznanie a účasť? Určite sexuálnych menších, tzv. nových otcov, ešte stále žien, mladých ľudí a stále viac starých ľudí. Tých všetkých sa v tej či onej podobe zabezpečenie statusovej rovnosti, uznania a účasti na politickom rozhodovaní v otázkach sexuality a intimity týka.

Ak by sme teraz uvažovali o tom, či je možné nejaké produktívne integrovanie troch prezentovaných prístupov k občiansko-politickým výzvam, ktorým čelí sexualita a intimita (intímne občianstvo, komunikačné obligácie a teória spravodlivosti), tak sa ponúka odpoveď: Fraserovej teória spravodlivosti a O'Neillovej komunikačné obligácie sú takmer komplementár-
nymi prístupmi. To, čo Fraserová vyžaduje na dosiahnutie spravodlivosti – participačnú paritu, to do veľkej miery facilitujú komunikačné obligácie. Ak sa hlasom sexuálnych menších a ďalších znevýhodnených aktérov v aréne

⁶ Témou uznania sa v súčasnosti extenzívne zaoberá nemecký sociálny filozof Axel Honneth. Rozpracúva klasický Hegelov koncept uznania (Anerkennung), ktorý svojím spôsobom povyšuje na úroveň univerzálnej paradigmy na objasňovanie sociálnych problémov súčasnosti (trhové vzťahy a práca, politická aréna, ľudské vzťahy – priateľské, intímne aj rodinné). Pre svoje názory sa dostal do ostrého rozporu s Nancy Fraserovou, z čoho vzišla knižná publikácia Nancy Fraserová, Axel Honneth: *Přerozdělování nebo uznání?* (2004).

⁷ Najvýpuklejšim príkladom ekonomických bariér spravodlivosti v sexualite je prístup k hormonálnej antikoncepcii, ktorá v mnohých krajinách vrátane Slovenskej republiky nie je hradená zdravotnými poisťovňami a je z ekonomického hľadiska neprístupná sociálne najslabším. Iným príkladom u nás je hradenie iba jedného cyklu v asistovanej reprodukcii, pričom úhrada poisťovne pokrýva iba samotné medicínske procedúry, ale netýka sa drahej medikamentózneho prípravy.

sexuality a intimity umožní zaznievať, prispieva sa tým k ich statusovej rovnosti a uznaniu a amplifikuje sa ich potenciál v politickom rozhodovaní. A vytváranie diskurzu o cieľovom, žiaducom stave v legislatívnej oblasti, ktorá je iba paragrafovým vyjadrením dominantných spoločenských hodnôt – tak ako to robia Plummer, Evans aj Turner (intímne, sexuálne, kultúrne občianstvo), je nevyhnutnou podmienkou, ktorá štrukturuje politické debaty o sexualite a intimite a prispieva k ich produktívnosti.

Nové podoby noriem

To, čo prináša sexuálna revolúcia, je „Väčšia autonómnosť, otvorenosť, demokratizácia intimit, širšie chápanie občianstva na jednej strane a na druhej strane problémy, neistoty, bolesti a úzkosti. Väčšia sexuálna sloboda priniesla obrovské zisky, ale má svoje cenu“. (Weeks 2007: 136) A najväčšou cenou, ktorú musíme platiť za túto slobodu, je strata poriadku, resp. nevyhnutnosť hľadania a nastoľovania nového poriadku, či skôr poriadkov. Anthony Giddens (1992) hovorí v súvislosti s transformáciou intimity o **potrebe morálneho sebakonštruovania**. Tento zdanlivý oxymoron prezentuje v tesnej nadväznosti na ďalšie koncepty, bez ktorých nie je porozumiteľný – „plastická sexualita“ a „čisté vzťahy“, „príbeh seba“ a „potreba sebaexplorácie“. Pojem *plastická sexualita* vyjadruje tú rôznorodosť, ktorú nadobudla ľudská sexualita na konci dvadsiateho storočia, jej oslobodenie od predstavy „typickosti“ – čo je typické pre toho či onoho, tú či onú skupinu či osobu. *Čistý vzťah* je vzťahom dvoch osôb, a nie je daný ničím iným, ako tým, čo oni sami do vzťahu vkladajú. Je v prvom rade otvorenou alebo prinajmenšom otvárajúcou sa intímnosťou. Ide o mimoriadne náročnú „hru“, určite náročnejšiu na vloženie sa do partnerstva, než bolo tradičné manželstvo, udržiavané nespočetnými tlakmi zvonka aj zvnútra (morálkou, predsudkami, majetkom, deťmi...). *Príbeh seba a potreba sebaexplorácie* sú pojmy, ktoré vyjadrujú tú skutočnosť, že ľudia v čistých vzťahoch sa nemôžu spoľahnúť na ideály, vzory, štandardy či normy, a vytvárajú si svoj autentický príbeh intímneho vzťahu ako prototyp, originál. Jediným kritériom „pravdy“ je ich vlastná spokojnosť, teda spokojnosť oboch vo vzťahu.

Výrazne liberálne chápanie regulácie ľudských intímnych a sexuálnych vzťahov Anthony Giddensom si priamo „pýta“ kritické stanovisko, ktorého jadro vidíme v najmä v kompetencii pre vytvorenie si toho, čo všetko Giddens očakáva, že ľudia zvládnu pri vytváraní čistých vzťahov. Domnievame sa, že vzhľadom na náročnosť je naplnenie čistého vzťahu skôr referenčným stavom vyžadujúcim elitné psychologické spôsobilosti jednotlivcov, než paušálne sa vyskytujúcou praxou. Kriticky sa proti slabo ohraničenému poňatiu čistých vzťahov postavila už dávnejšie Lynn Jamiesonová (1998; 1999). Autorka namiesto čistých vzťahov navrhuje hovoriť o *odkrývajúcej intimite* (disclosing

intimacy), pod ktorou rozumie „hlboké poznanie a porozumenie druhému. (1998: 9) Jamiesonová ňou rozumie „skôr intimitu seba (self), než intimitu tela“. (Tamže: 1)

Anthony Giddens sa na záver svojich úvah o transformácii intimity dostáva k požiadavke morálneho sebakonštruovania. Morálne normy v čistých vzťahoch nie sú otrocky prebraté z vonkajšieho kultúrneho prostredia, partneri sa nimi môžu inšpirovať, ale rozhodujúca je partnerská dohoda, konštrukcia vlastnej morálnej normy. Nakoľko je však reálne, že väčšina populácie toto morálne sebakonštruovanie zvládne, je viac ako otázne. Čo Anthony. Giddens viac-menej iba teoreticky formuluje a pomenúva konceptom morálneho sebakonštruovania (Giddens 1992), to Jeffrey Weeks (2007) podrobnejšie analyzuje. Ľudia si v súčasných podmienkach musia sami doslova vytvárať svoje etické štandardy a ich liberalizmus sa nevyhnutne obmedzuje na podobu morálky ži a nechaj žiť, ktorú možno nazývať aj morálka krčenia plecami. Zväčša neexistuje žiadna pozitívna podpora pre rozmanité spôsoby života (Weeks 2007: 165) Pritom je veľmi málo domácností, ktoré by neboli dotknuté transformáciami sexuálneho života – väčšina ľudí prinajmenšom pozná rodiča, ktorý sám vychováva dieťa, stále viac ľudí má osobný kontakt s gejmami a lesbami, aj v našich podmienkach sa stáva bežným stretnutie s medzirasovým partnerstvom, nevraviac o frekvencii rozvodov a najrôznejších podobách deštrukcie a rekonštrukcie rodiny. Weeks zdôrazňuje morálny rozmer tejto transformácie: „Väčšina ľudí žije životy poznačené mimoriadnou etickou intenzitou, vytvárajúc si vzťahovú etiku, v ktorej vyvažujú svoje individuálne potreby a túžby so záväzkami k druhým. Tieto záväzky nie sú povinné, skôr vyjednávané, a ženie ich k tomu skôr potreba robiť „správne veci“, než pocit povinnosti...“. (2007: 170) Potvrďuje to napr. štúdia Lewisovej (2001: 182), ktorá skúmala predstavy ľudí pred manželstvom o predmanželskej zmluve. Zistila, že väčšina neinklinuje k žiadnym zmluvám a aj tí, ktorí by možno nejakú chceli, nemajú konkrétnu predstavu, čoho by sa vlastne mala týkať. A práve tento algický bod – absenciu pozitívnej podpory určitého morálneho „rozhodnutia“, ktorá je zásadne odlišná od veľkých historických morálnych naratívov s ich morálnymi imperatívami ale aj incentívami, sa pokúša riešiť feministická filozofka Rosi Braidotti (2009).

Braidotti (2009) okrem analýzy dôsledkov tzv. *postsekulárneho obratu*⁸, ktorého riziká sú veľmi rukolapné v oblasti rodovej rovnosti, intimity, reprodukcie či rodičovstva, považuje za druhý rozhodujúci aspekt súčasnej politickej reality globálneho sveta „*politiku smútenia a politickú ekonómiu*

---

⁸ Postsekulárny obrat možno stručne charakterizovať ako „druhý dych“ konzervatívnych kresťanských ideológií a inštitúcií v ostatných 20 rokoch, ktoré oslobodené od nevyhnutnej potreby obhajovať ontologické otázky (keďže v dôsledku oddialeného efektu post-nietzscheovskej smrti metafyziky už nie sú na programe), úspešne súperia s výdobytkami sekulárneho liberalizmu druhej polovice 20. Storočia. (Pozri napr. Vattimo 2002; Rorty – Vattimo 2007; Caputo – Vattimo 2007)

melanchólie“. Tieto podľa nej nadväzujú na doktríny studenej vojny (Mutually Agreed Destruction – MAD) a socio-politického nastavenia sebatvrdzujúcej sa deštrukcie (Self-Assured Destruction – SAD). (Braidotti 2009: 42 a n.) Nukleárnu paranoju dnes vystriedala politika pripravenosti na každú eventualitu a maximálnej ostražitosti. Zdravie – jeden z dominantných aspektov našej intimity, sa stáva nielen predmetom verejnej politiky, ale aj jednou z kľúčových tém agendy ľudských práv a národnej bezpečnosti. Politika smútenia a politická ekonómia melanchólie sú podľa Braidotti síce na jednej strane zdrojom solidarity – na základe identifikácie s postihnutými udržiava kolektívnu pamäť traumy a bolesti, umožňuje lojálnosť a tým podporuje ekológiu spolupatričnosti. Irituje ju však to, že politika melanchólie sa stala tak dominantnou v našej kultúre, že začína fungovať na princípe samonaplňajúceho sa proroctva, nechávajúc veľmi malý priestor pre alternatívne prístupy (diskurzy). Najrukolapnejšou ilustráciou je predpoveď počasia, ktorá v ostatných rokoch dostala nový mediálny diskurz – pri očakávanom daždi alebo vetre sa zrazu vyhlasuje „výstraha prvého stupňa“, ktorá neznamena nič iné, iba to, že bude celkom nevinne pršať či fúkať. Preto sa Braidotti prihovára za experimentovanie s inými etickými vzťahmi, ktorými by sa mohla rozvinúť **postsekulárna etika afirmácie**.

Braidotti (2009: 46 a n.) nastoľuje potrebu nahradenia negatívnej etiky etikou pozitívnu (afirmatívnu), pre ktorú je charakteristické skôr prioritizovanie etických vzťahov, než morálna esencia sociálneho subjektu. Dôraz na vzťahovosť je vyjadrením pragmatického prístupu, ktorý definuje etiku ako prax, ktorá kultivuje pozitívny (afirmatívny) vzťahový model, aktívne sily a hodnoty. V protiklade k tradičnej morálke, ktorá je implementáciou ustálených protokolov a pravidiel, etické vzťahy by mohli vytvárať nové podoby sveta mobilizovaním aj takých zdrojov, ako sú naše túžby a imaginácie. Tieto hnacie sily sa konkretizujú v aktuálnych sociálnych a materiálnych vzťahoch a vytvárajú siete vzájomnej prepojenosti s druhými.

Tak, ako Braidotti (2009) vychádza z reflexie afektívne negatívnej atmosféry verejných diskurzov súčasnosti, vracia sa po načrtnutí etického „riešenia“ späť k afektom. Konštatuje, že pozitívna (afirmatívna) etika by mala vyústiť do transmutácie hodnôt – zmeny ich obsahu. Systematický obrat v etike bude mať podľa nej za dôsledok zmenu v tom, že **namiesto rozlišovania medzi dobrom a zlom sa bude rozlišovať medzi afirmáciou a negáciou**, teda v konečnom dôsledku medzi pozitívnym a negatívnym afektom (ako kvalitou prežívania aj nastavenia základných verejných diskurzov). Aký dopad to môže mať na diskurzy sexuality? Homosexualita prestane byť „zlom“ pre tých, ktorí sa s ňou nestotožnia? Bude stačiť, ak ju odmietnu a budú môcť pokojne spať? To by ich mohlo uspokojiť. A súčasne sa homosexualita bude môcť

prestať usilovať byť „dobrom“ pre jej priaznivcov? Tým bude stačiť, ak ju prijmú?

Ešte jeden koncept pri normatívnych úvahách v súvislosti so sexuálnou transformáciou nemožno obísť. *Inštitút manželstva* je jedným z kľúčových konceptov všetkých analýz sexuálnej revolúcie. Weeks (2007: 168) cituje kresťanského historika Johna Boswella (1994), ktorý okrem toho, že zdokumentoval to, ako v dobe raného kresťanstva cirkev posväcovala zväzky osôb rovnakého pohlavia, porovnával podoby inštitútu manželstva v predmodernej Európe a v období moderny v západných krajinách. Dospel k pohľadu, ktorý je prinajmenšom rozčarovaním: v predmodernej dobe manželstvo zvyčajne začínalo ako majetková dohoda, stredná fáza manželstva bola hlavne o starostlivosti o deti a manželstvo sa (niekedy) končilo láskou. Súčasné (moderné až postmoderné) manželstvo na západe sa, naopak, začína láskou⁹, stredná časť je (rovnako) o starostlivosti o deti a často sa končí riešením majetkových otázok. Hodnotové atribúcie inštitútu manželstva sú viac ako flexibilné v závislosti od ideologického východiska: tak, ako pre konzervatívny prístup je manželstvo dvoch osôb rovnakého pohlavia netolerovateľné ohrozenie najdôležitejších hodnôt, tak je jeho dosiahnutie najvyššou metou LGBT aktivistov, stelesňujúc plnú rovnosť osôb LGBT s heterosexuálnou majoritou. V rámci LGBT hnutia však treba počítat' – najmä na Slovensku – s významnou komplikáciou. Zástancovia „zásadného“ postoja, ktorí odmietajú usilovanie sa „len“ o registrované partnerstvo ako zbabelý cieľ, sa kategoricky odlišujú od „pragmatickej“ frakcie aktivistov, ktorí by sa v súčasnosti uspokojili aj s kompromisným riešením v podobe inštitútu registrovaného partnerstva. Analýza legislatívy EÚ dáva jasne za pravdu prvým. Existuje však ešte aj tretí – radikálny – prúd LGBT (queer) ideológie, pre ktorý je manželstvo nie metou, ale naopak, je pre nich kategoricky neprijateľné, pretože predstavuje neakceptovateľné podrobenie sa diktátu heteronormativity. Michael Warner a ďalší radikálni autori tvrdia, že právo na manželstvo je v protiklade k princípom, na ktorých queer myšlienky a aktivity vyrastali. Ich argumentácia sa opiera najmä o to, že (1) manželstvo je ukotvené v heterosexuálnosti, (2) čím viac sa presadí, tým viac sa uplatní asimilačný efekt a otupia sa queer hnutia za presadenie zmien v sociálnych normách voči neheterosexuálom a posilní sa ich „neviditeľnosť“ a (3) manželstvo je konceptuálne viazané na jadrovú a monogamnú rodinu, zatiaľ čo v queer komunite sa realizujú širšie organizované sociálne siete, podobné tzv. rozšírenej rodine. (Warner 1999) Sme teda svedkami tzv. queer vojen. Čo bude

---

⁹ Do Boswellovho schematickeho porovnania treba zakomponovať to, že láska, ktorou sa v súčasnosti začína manželstvo na západe, je preda len sprevádzaná racionálnymi úvahami o „ziskoch a stratách“. Presnejšie povedané, civilizačný trend k minimalizácii rizika sa v tomto prípade prejavuje tendenciou definovať partnerský vzťah na kontraktovej platforme aby sa predišlo nežiaducim rizikám v budúcnosti. (Pozri bližšie Weeks 2007)

na Slovensku potom, keď sa aj tu prebudí menovaný tretí – radikálny prúd? Pôjdu všetci proti všetkým tak, ako doteraz idú proti sebe dve frakcie mainstreamového prúdu? Alebo ich „nová diverzita“ zjednotí?

Aktuálne aspekty intímneho občianstva na Slovensku

Prvou relevantnou témou rámcujúcou celú oblasť intimity je situácia v rodovej rovnosti na Slovensku. Filadelfiová a Bútorová (2011) na margo pretrvávajúcej rodovej diskriminácie na Slovensku konštatujú, že politický prístup k tejto problematike je „nezriedka poznačený formalizmom – nadnárodné záväzky, národné stratégie a akčné plány pre túto oblasť sa neberú príliš vážne... počas prístupového procesu nekládli európske inštitúcie dostatočný dôraz na rodovú problematiku. Teraz, keď Slovensko je už členským štátom EÚ, nie sú poruke také účinné sankcie za neplnenie záväzkov“. (Filadelfiová – Bútorová 2011: 367) Podľa Filadelfiovej a Bútorovej (2011) to boli feministické MVO, ktoré ako prvé upozornili pri prijímaní Základnej zmluvy medzi Svätou stolicou a SR na riziká, ktoré môže priniesť pre oblasť ľudských práv – ohrozenie či porušovanie ľudských práv žien a detí v podobe, ako ich definujú medzinárodné dohovory.

Ďalším aspektom sú postoje verejnosti k problematike ľudí žijúcich na Slovensku v rámci nejakej podoby sexuálnej inakosti. Empirická sonda, ktorú sme zrealizovali za účelom ich hlbšieho zmapovania (a ktorú sme v úplnosti publikovali na stránkach tohto časopisu; Bianchi – Luha 2010), ukázala veľmi exaktne zložitosť situácie. V reprezentatívnej vzorke populácie Slovenska bola závažnosť problémov postavenia GLB menšiny ohodnotená (spomedzi viac ako 20 spoločenských problémov) ako druhá najnižšia (nižšie hodnotená bola už iba závažnosť postavenia náboženských skupín). To, že postavenie sexuálnych menšín je jedným z najpodceňovanejších problémov, ukazujú aj odpovede na ďalšiu otázku v tom istom prieskume, ktorá znela „*Mala by spoločnosť pomáhať týmto skupinám riešiť ich problémy?*“. Hodnota odpovede pre eventúálnu pomoc spoločnosti lesbickým ženám, gejom a bisexuálom – v zozname pätnástich rôznych menšín – bola najnižšia. Okrem toho táto štúdia ukázala, že pri výskumných otázkach, ktoré sa týkali sexuálnych menšín, sa systematicky vyskytol signifikantne vyšší podiel respondentov, ktorí neodpovedali (odmietli odpovedať na otázky, ktoré sa týkali postavenia, šancí a potrieb občanov so „sexuálnou inakosťou“); tento fenomén sme pomenovali „*názorová neparticipácia*“. Vzniká teda istá synergia odmietnutia sexuálnej inakosti.

Dlhodobú frustráciu vyvoláva situácia v sexuálnej výchove na školách na Slovensku. Po približne desaťročí akého-takého fungovania sexuálnej výchovy (najprv pod týmto názvom, neskôr premenovanej pod tlakom konzervatívnych aktérov na výchovu k manželstvu a rodičovstvu), ktorá bola povinným

predmetom na základných školách (síce s nulovou hodinovou dotáciou, avšak aspoň s povinne menovaným koordinátorom na každej škole), nedávna školská reforma presunula aktivity v tejto oblasti do polohy fakultatívneho predmetu. To v súčasnej politicko-kultúrnej situácii a konkrétnych personálnych podmienkach na školách znamená faktickú likvidáciu sexuálnej výchovy.

Udalosťou, ktorá najnekompromisnejšie zarezonovala v ostatnom období verejnou mienkou na Slovensku vo veci sexuálnych menšín bol zdola organizovaný Gay Pride – „Dúhový pride“, ako v jednej z posledných krajín EÚ. Aj keď prvý ročník v roku 2010 skončil úspešne, jeho rozsah bol nútene redukovaný pre zlyhanie polície, ktorá nedokázala zabezpečiť manifestáciu pred provokatérmi z radov extrémistickej pravice a pochod nepodporil žiaden politik. Druhý ročník 2011 znamenal výrazný krok vpred, vrátane podpory významných vládnych predstaviteľov (podpredseda Vlády SR, predseda parlamentu, ďalší minister) a tretí ročník 2012 bol už akousi „normalizáciou“; manifestácia prebehla bez závažnejších komplikácií (aj keď, v dôsledku zmenenej konštelácie vlády a parlamentu po predčasných voľbách v roku 2012, tentoraz bez účasti vládnych činiteľov). Extenzívne reportovanie o týchto akciách v médiách, ktoré ilustrovalo postupný posun v ich prijímaní, je dobrou ilustráciou, ako sa v pomerne apatickej verejnosti postupne rozvíjajú diskurzy o sexuálnej inakosti – napríklad iniciatívami zdola, v ktorých sú hlavnými aktérmi autentickí predstavitelia danej menšiny.

A na záver si ukážme, aký je aktuálny politický rámec tohto „kaleidoskopu“ intímneho občianstva na Slovensku. Charakterizuje ho kontinuita nezáujmu o tému sexuálnej inakosti a ľudských práv zo strany politikov – bez ohľadu na to, či ide o ľavicovú alebo pravicovú vládu. Premiér R. Fico to vyjadril rukolapne: „Téma registrovaných partnerstiev je absolútne nepodstatná“. (Lajčáková – Petocz – Kolíková 2011: 152) A rovnako rukolapne sa tejto témy vzdali v programovom vyhlásení pravicoví liberáli hneď potom, ako sa chopili moci v lete r. 2010, pričom záujem o sexuálne menšiny bol popri liberalizácii mäkkých drog ich hlavným predvolebným sloganom¹⁰. Do tohto ani nasledujúceho Programového vyhlásenia Vlády SR (2010; 2012) sa nedostali záväzky presadzovania rovnosti sexuálnych menšín, vynechaná bola téma legalizácie registrovaných partnerstiev párov rovnakého pohlavia¹¹. Vládne programy však neobsahujú ani záväzok aktívneho presadzovania rodovej rovnosti. Vláda sa obmedzila, ako píše Lajčáková, Petocz a Kolíková (2011: 159), na „minimalistický a nejasne naformulovaný sľub, že pri tvorbe

¹⁰ Paradoxne možno toto vzdanie sa považovať za relatívny dobrý politický „obchod“, lebo koalíční partneri SaS, strana KDH, sa zase vzdala svojej požiadavky pokračovať v rozpracovaní „vatikánskej zmluvy“ témou výhrady svedomia z mravných a náboženských dôvodov.

¹¹ Napriek tomu na jeseň 2012 v Národnej rade SR bol predložený návrh zákona o registrovaných partnerstvách z pravicovo-liberálnej dielne, avšak vyvolal pobúrenie a pri hlasovaní získal podporu iba štrnástich hlasov.

implementácií a vyhodnocovaní vládnych politík bude presadzovať opatrenia na odstraňovanie rodových diskriminácií“. Podobne sa do Programového vyhlásenia (2010; 2012) nedostal ani roky pripravený a opakovane neúspešne predkladaný Národný program sexuálneho a reprodukčného zdravia. (Pozri aj Filadelfiová – Bútorová 2011) Príznačne politickej realite postsekulárnej doby (pozri vyššie) politické lavírovanie o téme práv sexuálnych menšín neosciluje medzi podporou a neutralitou (vzdaním sa), ale medzi skutočnými extrémami – otvorenou podporou a absolútnym odmietaním, ktorého dobrou ilustráciou je vyjadrenie bývalého ministra školstva Jána Mikolaja v televíznych novinách Markíza 4. apríla 2010, kde požiadavku registrovaných partnerstiev označil za „zvrátenosť“. (Lajčáková – Petocz – Kolíková 2011: 153) Aj v roku 2011 pokračovala séria pokusov konzervatívnych politických zoskupení blokovať liberálny stav interrupčnej legislatívy v SR. Ministerstvo zdravotníctva riadené reprezentantom Kresťanskodemokratického hnutia sa na jar pokúsilo o obmedzenie dostupnosti interrupcií a antikoncepcie. Ale aj návrhy nového Zákonníka práce obsahovali zníženie ochrany tehotných pracovníčok na trhu práce a rodová agenda ako taká naďalej čaká na svojho politického patróna či patrónku – nech už v podobe osoby alebo strany – keďže ani v období ľavicovej vlády (2006 – 2010) sa nevyprofilovala nijaká politička ani politik, čo by otvorene presadzovali rovnosť žien a mužov. (Filadelfiová – Bútorová 2011) Čo je v tomto kontexte extenzívne rozpracované v najnovšom programovom vyhlásení vlády (2012), je starostlivosť o rodinu, v rámci ktorej konzervatívne deklaruje, že „presadí dôsledné uplatňovanie základnej zásady Zákona o rodine, podľa ktorej je manželstvo jedinečný zväzok medzi mužom a ženou...“ a tiež, že „presadí“, aby sa obnovila prirodzená reprodukčná rovnováha populácie“, avšak nijak nešpecifikuje cesty k tomuto cieľu. Jediným výrazným krokom decíznej sféry liberálnym smerom je nedávne (jeseň 2012) odsúhlasenie nového samostatného výboru pre práva LGBTI osôb v rámci Rady vlády SR pre ľudské práva, národnostné menšiny a rodovú rovnosť, ktoré zrealizovala sociálno-demokratická vláda (po predchádzajúcom neúspešnom pokuse v roku 2011, ktorého iniciátorom bol vtedy predseda najliberálnejšej strany vládnej koalície).

... a symptomatika odbornej reflexie intímneho občianstva na Slovensku

Symptomatickým pre slovenskú situáciu je absencia systematickej analytickej reflexie dynamického vývoja sexuality, intimity a reprodukcie na Slovensku. Okrem špecifických štúdií orientovaných na vybrané aspekty sexuality – vo vzťahu k intimite, zdraviu, rodu, inakosti, životným štýlom. (Např. Bianchi 2003; 2009; 2010; 2010b; Bianchi – Luha 2010; Lukšik – Marková 2012; Marková 2012; Marková – Mandzákova 2011; Popper a kol. 2006; Stenner–

Bianchi a kol. 2006;¹²; ¹³) o tejto problematike nie je ani zmienka v obsiahlej Vízii a stratégii rozvoja slovenskej spoločnosti, ktorá sa realizovala na objednávku Vlády SR v uplynulých rokoch (Vízia a stratégia rozvoja slovenskej spoločnosti, 2010). Téma sexuality sa sporadicky vyskytuje v prestížnych analytických správach Inštitútu pre verejné otázky (každoročné Súhrnné správy vydávané už vyše 15 rokov)¹⁴. V systematickej reflexii pätnástich rokov vývoja politickej reality na Slovensku pod názvom *Kde sme? Mentálne mapy Slovenska* (Bútora a kol., 2010) sa k téme vyjadruje M. Kocúr (2010) pri analýze vzťahov cirkví a štátu, keď spomína jednu z kľúčových okolností politického pôsobenia cirkví na Slovensku. V roku 2006 sa rozpadla vládna koalícia a nasledovali predčasné voľby, pretože postoj k Zmluve so Svätou stolicou rozdelil politické strany KDH a SDKÚ (autor však už nespomína to, že v tomto prípade dominovala práve sexuálno-právna otázka, a to vykonateľnosť práva na interrupciu). Tento vývoj mal dramatickú dohru v podobe rozkolu medzi dvoma najsilnejšími kresťanskými cirkvami: evanjelická cirkev augsburského vyznania na Slovensku v roku 2007 neodporúčala uzavretie Zmluvy o výhrade vo svedomí. Autor ďalej spomína témy, v ktorých cirkevné ústredia príležitostne vyjadrujú svoj postoj k otázkam produkujúcim spoločenské napätie; v zozname tém ako menšinové národnosti, kriminalita s rasovým a národnostným motívom, klientelizmus a korupcia je aj rodová problematika, avšak nedozvedáme sa nakoľko sa v nej rozumie aj sexualita. Výnimka z tohto „ticha o sexualite“ je tam, kde Kocúr spomína výzvy, ktorým cirkvi nevyhnutne budú musieť čeliť v bezprostrednej budúcnosti a medzi nimi menuje aj partnerstvá ľudí rovnakého pohlavia, ktoré „sú realitou, pred ktorou nebude možné (cirkvám – pozn. G.B.) uniknúť.“ (Kocúr 2010: 276) A dodáva to, čo nikde inde oficiálne nemožno nájsť: „V praxi to však často vyzerá tak, že jednotliví duchovní preberajú riziko a osobnú zodpovednosť za kroky, ktoré vo svojom pastoračnom pôsobení považujú za správne pri pomoci tým, ktorí sa nechcú vzdať svojho vierovyznania, a zároveň potrebujú podporu a porozumenie v ich situácii, na ktorú má úradná cirkev jednoznačne odmietavý názor (predmanželské spolužitie partnerov, homosexuálne správanie a homosexuálne partnerské vzťahy)“. (Kocúr 2010: 276)

---

¹² Podrobnejší zoznam je na http://www.sav.sk/index.php?lang=sk&doc=ins-org-ins&institute_no=25&action=publications

¹³ Otvorené fórum pre prezentáciu aktuálnych poznatkov o najrozmanitejších aspektoch sexuality predstavuje seriál medzinárodných vedeckých konferencií SEXUALITY, ktoré sa od roku 2007 každoročne konajú na Slovensku a všetky príspevky z nich sú k dispozícii v zborníkových publikáciách. (Pozri Marková 2008; 2009; 2010; 2010b; Marková – Rovňanová 2012)

¹⁴ V ostatných ročníkoch Súhrnnej správy „Slovensko“, vydávanej každoročne Inštitútom pre verejné otázky, sa téme sexuality a práv sexuálnych menšín venujú v ročníku 2010 časti kapitoly o ľudských a menšinových právach a kapitoly o rovnosti žien a mužov, v ročníku 2008 v kapitole o ľudských právach je tiež zmienka o tejto téme (v súvislosti s absenciou legislatívy registrovaných partnerstiev); v žiadnom z ročníkov sa téme sexuality nevenuje samostatný analytický priestor.

Záver – nové spoločenské výzvy pre intímne občianstvo na Slovensku

Nové pojmy neraz pôsobia dráždivo a v prípade *intímneho občianstva* je tento predpoklad viac ako pravdepodobný. Preto považujeme za užitočné zdôrazniť, že jeho konceptualizácia má v prvom rade senzitivujúce poslanie, má v prvom rade za cieľ upozorniť na nové záujmy aj obavy, ktoré boli doposiaľ marginalizované vo verejnom diskurze; týkajú sa ľudského tela, jeho možností, potrieb, pôžitkov, nových sexualizovaných identít v demokratickej spoločnosti smerujúcej k plnohodnotnému a rovnému občianstvu. Ako píše J. Weeks, je „užitočnou metaforou, zhusťujúcou rad kultúrnych a politických praktík“. (Weeks 1998) V tejto časti sa pokúsime načrtnúť tie oblasti spoločenského života, o ktorých sa dá predpokladať, že zmeny v nich sú akýmsi „conditiones sine qua non“ pre pozitívny posun agendy intimity a sexuality v zmysle demokratizácie spoločnosti a občianskej rovnosti u nás.

Prvou možnosťou pozitívnej transformácie politik sexuality je **aktívna rodová politika vlády**, ktorá na rozdiel od doterajších aktivít na úrovni korekcie najvypuklejších nedostatkov a reagovania na medzinárodnú kritiku, by bola proaktívna a systematická. Takáto zmena je žiaduca aj v tom zmysle, že systematické uplatňovanie rodovo citlivej politiky v dialógu s veľkými konzervatívnymi diskurzami (či už religióznymi alebo sekulárnymi) môže automaticky vytvoriť precedens presadenia zmien, ktoré sú pre konzervatívne strany menej iritujúce, a tak facilitovať budúce podobné zmeny v citlivejšej oblasti sexuality.

Druhou možnosťou pozitívnej zmeny je rozvinutie diskurzu, resp. diskurzov a nadväzne na to implementácia politik, ktoré nastolia kultúru minorít nie v zmysle pravidla majoritného rozhodovania v reprezentatívnej demokracii, ale ako deliberatívneho priestoru plurálnych minorít hľadajúcich konsentové¹⁵ riešenia. Ako názorne ukázal J. Dryzek, realizácia deliberatívnej demokracie má jednu nevyhnutnú podmienku, ktorou je prítomnosť rozvinutých diskurzov v spoločnosti – nestačí **konflikt ako taký, musí byť rozvinutý do konfliktných diskurzov**. (Bližšie pozri Dryzek 2002: 162 a n.) S tým bezprostredne súvisí požiadavka, aby sa autentická argumentačná deliberácia v zásadných otázkach politik sexuality a reprodukcie **realizovala na úrovni občianskych organizácií**, reprezentujúcich celé názorové spektrum (od najliberálnejších po najkonzervatívnejšie náboženské). Rozvinutie deliberatívnej debaty medzi občianskymi organizáciami je totiž ten typ podkladu, ktorý politické (rozhodovacie) elity nemôžu nepočuť (na rozdiel od toho, čo si občania hovoria

---

¹⁵ V polovici 20. storočia Holanďan Kees Boeke navrhol tzv. sociokratickú organizačnú štruktúru ako formu riadenia a manažmentu vychádzajúcu z predpokladu rovnosti všetkých osôb a postavenú na prijímaní rozhodnutí konsentom (nie konsenzom, ktorý znamená úplnú zhodu na danom riešení medzi všetkými členmi skupiny; konsent, na rozdiel od konsenzu, sa v skupine dosiahne vtedy, keď po vzájomnej argumentácii už nikto nie je zásadne proti navrhnutému riešeniu pre skupinu, aj keď toto riešenie nemusí byť jeho, resp. jej osobnou preferenciou). (bližšie pozri napr. Romme 1996).

v súkromí). Je tou platformou, na ktorej je možné, aby sa vyvážila verejná diskusia, v ktorej v súčasnosti výrazne dominujú príležitostné energické proklamácie rôznych reprezentantov rímsko-katolíckej cirkvi a ultrakonzervatívnych občianskych iniciatív. Takéto a podobné rúzne konfrontácie svedčia o potrebe toho, čo požaduje Chantal Mouffe – spriechniť v občianskej politickej diskusii aj dynamickú zložku prežívania (vášne), pretože iba tak možno podľa nej smerovať ku konverzii antagonizmov na agonizmy, nepriateľov na protivníkov a boja na kritické angažovanie sa a v konečnom dôsledku vytvorenie vzťahov, ktoré sú vyjadrením pretrvávajúcej nezhody ale súčasne aj hlbokého rešpektu medzi protivníkmi. (Pozri Mouffe 2000) Paradoxne, mobilizácia vlastnej agencie chýba v súčasnosti tým subjektom, ktoré by mohli byť iniciátormi deliberácie. Rôznorodé platformy LGBT organizácií nie sú integrované, sú fragmentarizované, konfliktné a pripravujú sa nielen o „koaličný efekt“, ale aj o synergie, ktoré by z integrácie automaticky nastali. Nevraviac o absencii coming-outov ikonických verejných osobností, na ktoré v súčasnosti zrejme nikto nemá odvahu.

Tretou možnosťou inovácií v sexuálnych politikách je naplnenie konceptu **komunikačných obligácií**. (Onora O'Neill, pozri vyššie) Na Slovensku nie je vo verejnoprávných médiách žiaden systematický priestor pre sexuálne minority. Realizovanie rodovo, kultúrne a sexuálne citlivých politik vyžaduje nielen napĺňanie relevantných práv, ale aj určitých povinností a v tomto prípade kľúčovou povinnosťou – obligáciou – je vytvorenie systematického verejného komunikačného priestoru verejnoprávnymi médiami. Mediálna prítomnosť či viditeľnosť je totiž základnou podmienkou inklúzie do politického rozhodovania. Jedným z príkladov úsilia o dosiahnutie napĺňania takýchto komunikačných obligácií je nedávna občianska kampaň za rovnocenné postavenie kultúrneho spravodajstva vo verejnoprávných médiách pod názvom „Zo Sparty do Atén“ v súvislosti s novelizáciou zákona č. 532/2010 Z. z. o Rozhlase a televízii Slovenska.

Štvrtou možnosťou – aj keď pomerne úzkou v porovnaní s predchádzajúcimi – je dosiahnutie **konsenzu o obsahu tzv. minima sexuálnej výchovy** pre všetky školské zariadenia a jeho kvalitná implementácia. Tento konsenzus môže byť uhlovým kameňom, bodom „zlomu“ v celej problematike intímneho občianstva a sexuálneho zdravia, keďže jeho centrálnymi záujmovými subjektmi sú deti – teda „tretie osoby“ vo vzťahu k hlavným antagonistickým aktérom sexuálnej r/evolúcie.

A napokon piatou možnosťou zautentičenia sexuálnej r/evolúcie na Slovensku je **kvalifikovaná reflexia stavu a vývoja**, t.j. podpora výskumu adresujúceho akútne aj perspektívne problémy sexuality, sexuálneho zdravia,

sexuálnej agresivity a násilia medzi mladými ľuďmi ako súčasťou sexualizovaného verejného priestoru, ale aj reprodukcie a rodičovstva.

Ostáva len dúfať, že aktivity v načrtnutých smeroch budú najlepšou cestou k tomu, aby sexualita prestala byť tovarom v „obchodovaní“ politických strán na Slovensku a aby sa sexuálne zdravie populácie pozitívne vyvíjalo.

Gabriel Bianchi pracuje dlhodobo v oblasti nemedicínskeho výskumu sexuality, intimity, identity, občianstva a participácie. Realizoval viaceré medzinárodných výskumných projektov. Prednáša problematiku sexuality a intimity, ako aj kvalitatívnu metodológiu výskumu v sociálnych vedách. Vedie Ústav výskumu sociálnej komunikácie SAV

LITERATÚRA

- BIANCHI, G., 2003: Public Sexuality and the intimate public (Postmodern reflections on sexuality). *Human Affairs*, 13, 59-75.
- BIANCHI, G., 2009: Inakosť vo verejnom priestore. In: Dušan Selko (ed.): *Psychológia zdravia v praxi*. Bratislava, NÚSCH/MAURO, s. 83-91.
- BIANCHI, G., 2010: Intimacy: from transformation to transmutation. *Human Affairs: a postdisciplinary journal for humanities and social sciences*, vol. 20, no. 1, p. 1-8.
- BIANCHI, G., 2010b: Sex medzi mužmi: medzi realitou a diskurzmi. In: K. Záborská, I. Čermák (eds.) *Kvalitatívny prístup a metódy vo vedách o človeku IX: individualita a jedinečnosť v kvalitatívnom výskume: zborník vybraných príspevků*. Brno: Psychologický ústav AV ČR.
- BIANCHI, G. – LUHA, J., 2010: Názorová neparticipácia: sexuálna a telesná inakosť na okraji záujmu. *Sociológia – Slovak Sociological Review: časopis pre otázky sociológie*, 42, s. 548-563.
- BOSWELL, J., 1994: *Same Sex Unions in Pre-modern Europe*. New York, Villard Books.
- BRAIDOTTI, R., 2009: Postsecular Feminist Ethics. In: E. H. Oleksy (ed.) *Intimate Citizenship*. New York, Routledge, pp. 40-62.
- BÚTORA, M. – BÚTOROVÁ, Z. – KOLLÁR, M. – MESEŽNIKOV, G., 2010: *Kde sme? Mentálne mapy Slovenska*. Bratislava, IVO – Kalligram.
- CAPUTO, J. D. – VATTIMO, G., 2007: *After the Death of God*. New York: Columbia University Press.
- DIEHL, S., 2008: *Abortion Democracy: Poland/South Africa* (film, 50 min.). Nemecko
- DRYZEK, J. S., 2002: *Deliberative Democracy and Beyond: Liberals, Critics, Contestation*. Oxford, Oxford Univ. Press.
- EVANS, D. T., 1993: *Sexual Citizenship*. London: Routledge.
- FILADELFOVÁ, J. – BÚTOROVÁ, Z., 2011: Rovnosť žien a mužov. In: M. Kollár, M. Bútorá, G. Mesežnikov (eds.) *Slovensko 2010. Súhrnná správa*. Bratislava, IVO, s. 357-403.
- FRASER, N., 2007: *Radikální imaginace*. Praha, Filosofia.
- FRASER, N. – HONNETH, A., 2004: *Přerozdělování nebo uznání?* Praha, Filosofia.
- GIDDENS, A., 1992: *The Transformation of Intimacy: Sexuality, Love and Eroticism in Modern Societies*. Cambridge, Polity.
- Human Affairs* 1/2010 (www.versita.com)
- JAMIESON, L., 1998: *Intimacy*. Cambridge, Polity Press.

- JAMIESOM, L., 1999: *Intimacy Transformed? A Critical Look at the Pure Relationship*. *Sociology* 33, pp. 456-467.
- JANKUV, J., 2006: *Medzinárodné a európske mechanizmy ochrany ľudských práv*. Bratislava, Iura edition.
- JOHANSSON, T., 2007: *The Transformation of Sexuality*: Aldershot, Ashgate.
- KOCÚR, M., 2010: *Cirkvi a štát po roku 1989: vybrané problémy a výzvy*. In: Bútorá, M., Bútorová, Z., Kollár, M., Mesežnikov, G. (eds.) *Kde sme? Mentálne mapy Slovenska*. Bratislava, IVO – Kalligram.
- KOLM, C., 2003: *Politisk lesbisk i senmodern tid*. In: T. Johansson, P. Lalander (eds.) *Sexualitetens omvandlingar. Politisk lesbiskhet, unga kristna och machokulturen*. Gothenburg: Daidalos.
- KRAHÉ, B. – BIENECKA, S. – SCHEINBERGER-OLWIGA, R., 2007: *Adolescents' Sexual Scripts: Schematic Representations of Consensual and Nonconsensual Heterosexual Interactions*. *Journal of Sex Research*. 44, pp. 316-327.
- LAJČÁKOVÁ, J. – PETOCZ, K. – KOLÍKOVÁ, M., 2011: *Ľudské a menšinové práva*. In: M. Kollár, M. Bútorá, G. Mesežnikov (eds.) *Slovensko 2010. Súhrnná správa*. Bratislava, IVO, s. 151-167.
- LEES, S., 1993: *Sugar and Spice. Sexuality and Adolescent Girls*. Hammondsworth: Penguin.
- LEWIS, J., 2001: *The End of Marriage? Individualism and Intimate relations*. Cheltenham and Northampton: Edward Elgar.
- LUKŠÍK, I. – MARKOVÁ, D., 2012: *Sexual lifestyles in the field of cultural demands*. In *Human Affairs: Postdisciplinary Humanities and Social Sciences Quarterly*, 2012, vol. 22, no. 2, p. 227-238.
- MARKOVÁ, D. (ed.), 2008: *Sexuality: zborník príspevkov z prvej medzinárodnej konferencie realizovanej v dňoch 20. – 21.9.2007*. Hradec Králové: Univerzita Hradec Králové, 195 s.
- MARKOVÁ, D. (ed.), 2009: *Sexualities II: collection of papers from the second international conference held on 30. Sept. – 1. Oct. 2008*. Under the patronage Of Silvia Gašparovičová, wife of the president of Slovak republic. Nitra: UKF, 477 s.
- MARKOVÁ, D. (ed.), 2010: *Sexuality III = Sexualities III: zborník vedeckých príspevkov (z konferencie Sexuality 2009)*. Nitra: UKF, 288 s.
- MARKOVÁ, D. (ed.), 2010b: *Sexualities IV.: zborník vedeckých príspevkov (z konferencie Sexuality 2010)*. Bratislava: Univerzita Komenského. 377 s.
- MARKOVÁ, D., 2012: *O sexualite, sexuálnej morálke a súčasných partnerských vzťahoch*. Nitra: Garmond, 262 s.
- MARKOVÁ, D. – MANDZÁKOVÁ, S., 2011: *Postihnutá sexualita alebo ľudské sexuálne príbehy?: o sexualite a sexuálnej výchove osôb s mentálnym postihnutím*. Nitra: Garmond, 200 s.
- MARKOVÁ, D. – ROVNANOVÁ, L. (eds.), 2012: *Sexuality V: zborník vedeckých príspevkov z vedeckej konferencie s medzinárodnou účasťou*, Banská Bystrica, 19. – 20. 10. 2011. Banská Bystrica: UMB, 450 s. ISBN 978-80-557-0379-4.
- MAFFESOLI, M., 2012: *osobná komunikácia*.
- MARSHALL, T. H., 1950: *Citizenship and Social Class*. Cmbridge. Cambridge University Pres.
- MOUFFE, C., 2000: *Deliberative Democracy or Agonistic Pluralism*. *Political Science Series 72*. Vienna, Department of Political Science, Institute for Advanced Studies (IHS), 30 p. ISSN: 1605-8003

- O'NEILL, O., 1990: Practices of toleration. In: J. Lichtenberg (ed.): *democracy and the Mass Media*. Cambridge, Cambridge Univ. Press, pp. 155-184.
- PLUMMER, K., 1995: *Telling Sexual Stories*. London: Routledge.
- PLUMMER, K., 2003: *Intimate Citizenship*. Seattle and London: University of Washington Press.
- POPPER, M. – BIANCHI, G. – SZEGHYOVÁ, P. – LUKŠÍK, I., 2006: Constructions of gender in partnership narratives. In *Human Affairs: A Postdisciplinary Journal for Humanities and Social Sciences*, vol. 16, no. 2, pp. 144-159.
- POWELL, A., 2010: *Sex, power and consent. Youth Culture and the unwritten rules*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Programové vyhlásenie Vlády Slovenskej republiky na obdobie rokov 2010 – 2014, august 2010. http://www.vlada.gov.sk/data/files/18_programove-vyhlasenie-2010.pdf (prístup 27. 9. 2012).
- Programové vyhlásenie Vlády Slovenskej republiky na obdobie rokov 2012 – 2016, máj 2012. http://www.vlada.gov.sk/data/files/2008_programove-vyhlasenie-vlady.pdf (prístup 27. 9. 2012).
- ROMME, G., 1996: Making organizational learning work: Consent and double linking between Circles. *European Management Journal*, 14, pp. 69-75.
- RORTY, R. – VATTIMO, G., 2007: *Budoucnost náboženství*. Praha: Karolinum.
- SENNETT, R., 1986: *The Fall of Public Man*. London: Faber and Faber.
- STENNER, P. – BIANCHI, G. – POPPER, M. – SUPEKOVÁ, M. – LUKŠÍK, I. – PUJOL, J., 2006: Constructions of sexual relationship: A study of the views of young people in Catalonia, England and Slovakia and their health implications. *Journal of Health Psychology* 11, p. 669-684.
- TURNER, B. S., 2001: Outline of a General Theory of Cultural Citizenship. In: Nick Stevenson (ed.): *Culture and Citizenship*. London, SAGE, pp. 11-32.
- VATTIMO, G., 2002: *After Christianity*. New York: Columbia University Press.
- Vízia a stratégia rozvoja slovenskej spoločnosti. 2010: Projekt vlády SR, číslo uznesenia 906 z 25. októbra 2006. Gestor projektu: Milan Šikula, Ekonomický ústav SAV. <http://archiv.vlada.gov.sk/old.uv/data/files/5613.pdf> (prístup 3. október 2012).
- WARNER, M., 1999: *The trouble with normal: Sex, politics and the ethics of queer life*. New York, Free Press.
- WEEKS, J., 1998: The Sexual Citizen. *Theory, Culture, Society*. 15, pp. 35-52.
- WEEKS, J., 2007: *The World We Have Won*. London, Routledge.
- World Health Organization. 2006: Report of a technical consultation on sexual health, 28 – 31 January 2002. Geneva, WHO-Department of Reproductive Health and Research. 30pp. http://www.who.int/reproductivehealth/topics/gender_rights/sexual_health/en/ (prístup 27. júl 2012)